

РОЗДІЛ V. ТРАГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДУ 1932—1933 рр.: ІСТОРИЧНЕ ВІДЛУННЯ В НОВІЙ УКРАЇНІ

М.А. Дейнега
Республіка Татарстан (Росія)

СПОГАДИ СТАРОГО ВЕТЕРАНА ПРО СВОЮ “МАЛУ БАТЬКІВЩИНУ”, СЕЛО ЗВАНІВКА В УКРАЇНІ

© Дейнега М.А., 2003

*Минуло 70 років з того жахливого часу, коли Україна
азнала великого голоду.*

*Я та мої рідні пережили той голод, який був створений,
щоб знищити вільний український дух, і не доведи Боже Україні
ще раз пережити щось подібне.*

**Це спогади очевидця, що жив у селі Званівка Артемівського району
Донецької області, про ситуацію в селі в 20-х роках і трагічні події — голодомор у
1932—1933 рр. Автор переконливо стверджує про штучність цього голоду.**

Я, Дейнега Михайло Андрійович, народився у 1916 році, 18 листопада в селі Званівка, Артемівського району (тоді це був Бахмутський повіт), Донецької області (тоді Скатинославської губернії).

Наше село мало волосний статут. Управляв ним волосний писар Гришин Афанасій (по батькові не пам’ятаю). Був він дуже доброю людиною, мав досить цікаву зовнішність, чорну бороду з “пробором” посередині, і носив золотий перстень. Жив він недалеко від волосної управи, у звичайному селянському будинку з високими приступцями та критому очеретом. Було в нього три сини і донька. Старший син Всеволод у 20-х роках став секретарем сільського комітету комсомолу. Хлопчаками ми часто бігали на комсомольські збори, де годинами могли слухати його захоплюючі речі та мудрені слова, хоча мало що ми з того розуміли. Середній син Олександр навчався в Кам’янській агрошколі. Молодший Володимир, невисокий, але міцно збитий молодець, був завзятим футболістом. У 1944 р. довелося нам зустрітися. Він воював на Українському фронті, мав звання старшого лейтенанта, а я вже був капітаном. Яка подальша доля братів Гришиних не знаю, але згадки про них у мене лишилися теплі.

Моє рідне село Званівка було досить заможним. У селі було більше як сто дворів. Дворів бідняків було зо 2—3, і то це були сім’ї, де любили довше поспати, жили безтурботно, а простіше сказати, ледацюги.

Мої батьки, Дейнега Андрій Степанович та мама Олександра Степанівна мали гарно, зручно влаштоване подвір’я, добрий будинок, сарай, повіть для реманенту, стійло з навісом для худоби, добрий льох, викладений з крейдяних блоків та амбар. Мали в господарстві двоє коней, дві корови, двоє-троє свиней, 10-12 овець та різну птицю. Майже таким було господарство і в інших наших селян.

Свого діда Степана Петровича я пам’ятаю не дуже добре, він помер у 1922 р., мені тоді було 6 років. Його понесли коні, коли їхав з поля з гарбою кукурудзяного бадилля.

Бадиля було багато, накладено високо, а коней він не загнуздав. Сповз з гарби вниз на ваги, з вагів упав під колеса... Добре пам'ятаю, як він лежав у кімнаті з затіненими вікнами на підлозі і стогнав, а нас дітей до нього не пускали. Потім, після похорону, вся рідня згадувала його наказ сину Андрію, моєму батькові: “Андрію, якщо найдеш на дорозі конячу голову (череп), то й його загнуздай!”. Бабуся Христина дожила до голодного 1933 р. і померла. Їй було близько 90 років.

Вуличне прізвисько у нас було “Качури”, а нас дітей дражнили “качуренятами”. Пішло це прізвисько від того, що ще в молоді роки дід Степан мав винний шинок, у якому торгував різними виноградними винами, які постачали йому з півдня та з Португалії. Звичайно, що частенько дідусь був “під градусами” і тоді, йдучи додому похитуючись, завжди наспівував одну й ту ж пісеньку

“Іди, іди, качуре, додому,
Продам тебе жидові старому...”

У моїй Званівці був, тепер би назвали, “млинокомбінат”. Збудований він був у дуже мальовничому куточку, на березі річки Бахмутки, в гущавині зелених садків та струнких пірамідальних топольок. Там же стояли чепурненькі будиночки робітників, у більшості німців. Вони взяли в аренду млин, на якому випускали усі гатунки борошна, і навіть найвищий гатунок “тридцятка”, який використовували для Великодніх пасок та святкового печива. Млин був заввишки три поверхи, збудований з великих крейдяних блоків, стягнутих між собою металевими прутами завтовшки в руку. Білі стіни 1-го та 2-го поверхів з боку млина служили нам екраном для кіно, яке ми дивилися влітку, сидячи на траві у парку з 1924 р. У цей же комбінат входила ще маслобійка, крупорушка та простора котельня з високою трубою й динамомашиною, за гудком якої ми завжди звіряли час вранці, в обід та ввечері.

Весь цей комплекс утримували на правах оренди німецькі фахівці. Деякі з них прожили все життя в нашому селі. Мали добрі, поважні стосунки з селянами.

Добре пам'ятаю Василя Васильовича Нейфельда. Він був і коновалом, і ветеринаром, і костоправом. У будь-яких нуждах виручав безкоштовно, допомагав лікувати коней, худобу, ніколи не скупився на добру пораду. Якось вилікував мого брата Олексія, коли ми стрибали зі скирди соломи, і він зламав ногу. Його син, теж Василь, молодий, яскравий красень, був чудовим кіномеханіком. Оженився він на нашій піонервожатій, місцевій красуні Лозовій Вірі Іванівні. Так от, 1 травня 1928 р. Василь готувався до показу кінокартини у клубі, передивлявся і готував на вечір плівку. Під клуб на той час переобладнали колишній будинок волосної управи, дерев'яний довгий будинок, критий бляхою. Раптом згас електричний струм. Василь запалив гасову лампу. Необережно підніс до вогню кінострічку, яка тої ж миті спалахнула. Нагорі будки лежали географічні мапи, які теж спалахнули. Стеля була тесана, пофарбована світлою блакитною фарбою... Одним словом, 1 травня 1928 р. у селі було відзначено великою пожежею. Клуб згорів дотла. А ми, 12-річні хлопчаки, вперше побачили на власні очі, що таке пожежа.

На сільському сході Василь Васильович Нейфельд і вся німецька колонія попросили не доводити справу до суду, і взялися будувати новий клуб за районним проектом на власні кошти. Свою обіцянку вони виконали і до осені збудували новий, просторий клуб з великими світлими вікнами, з ігровими кімнатами, бібліотекою, читальною залогою, сценою, гримерною для артистів та цегляною кінобудкою, вже прибудованою з зовнішнього боку. Цей клуб став для нас великою радістю, він надав нам великого уроку патріотизму і зміцнив

стосунки між селянами. Всі заходи віднині у нас проводились весело, дружно, з музикою та піснями. Це було просто задоволення, а також сприяло відчуттю нового часу.

Ще визначною пам'яткою нашого села Званівки була земська лікарня на 50 місць, з операційною кімнатою, інфекційним відділенням, з чудовими будинками-квартирами для медперсоналу. Все було збудовано з червоної цегли, обнесено півтораметровим цегляним парканом, обсаджено густими тополями, котрі на часи моєї юності досягли двох обхватів. Це був особистий куточок світу, недоступний нашому дитячому розумінню: білосніжні палати, медперсонал у білих халатах... у моїй пам'яті це лишилося ніби якась казка. На жаль, під час Другої світової війни фашисти всю цю красу зрівняли з землею, залишивши тільки купу каміння.

Запам'ятався наш храм — найкрасивіша церква з такими чудовими дзвонами, що їх передзвін було чути за 10—12 кілометрів по долині річки. До 10 років до церкви мене водила бабуся Христина. І тільки після заснування в селі піонерських загонів, уже будучи піонером я перестав ходити до церкви, але ж прищеплені мені навиків благочестія, привітання старших, поясний поклін священнику, поклін старості церковному Харитону Захаровичу Перепелиці, доброта душі і характеру залишилися у мене назавжди. Я поважав інших, не мав гордині, за це завжди поважали і мене всі, з ким доводилось спілкуватися і під час війни, і в мирному житті.

Настав 1929 рік. Як буває в житті, все добре, звичне, як і наша юність, швидко закінчується. Почалась загальна колективізація і ліквідація кулацтва як класу. Як я тепер розумію, в ті часи до рангу кулаків можна було віднести і ліквідувати майже всіх мешканців нашого села. Хоча то були справжні працівники, люди, які з піснями, з танцями, весело, але ж працювали від зорі до зорі і взимку і влітку до сьомого поту. Нас, дітей змалку батьки привчали до посильної селянської роботи. Мене батько у вісім років посадив на коня і наказав відвести у панський садок пастися. Я поїхав, кінь з пагорбка побіг швиденько, я з коня впав, забився, і заплакав. Батько знайшов мене під кущем, запитав що сталося, а потім сказав: “Синку, у твоєму житті буде ще немало злетів та падінь, радощів та невдач. Будь чоловіком, будь сильним духом, вчись спокійно переживати невдачі, та думай, як краще можна їх обійти”. Я цей батьків наказ пам'ятаю все життя.

А події того 1929 р. були бурхливі. Повним ходом йшла ліквідація кулацтва. Тільки згодом, вже дорослим, вивчаючи історію КПРС та інші науки, я зрозумів, яке історичне безглуздя щодо ліквідації заможних селян було вчинено у нашій Званівці! Адже то були найбільш роботящі люди, найбільш досвідчені хлібороби, достойні всілякої похвали, а ніяк не розорення. Та найгірше було те, що розорення заможних сімей доручили саме тим біднякам, які були першими ледарями на селі.

А було це так. У Званівці було дві сім'ї братів Крайніх (імен та по батькові не пам'ятаю). Жили вони недалеко один від одного. У кожного було добре обладнане подвір'я, світлий будинок, сараї для худоби та птиці, конюшні, штучно викопані озера на садибах, багато зелені, все було акуратно і добре доглянуто. У кожного з братів був добрий та різноманітний сільськогосподарський реманент та тяглова сила. На двох у них був трактор “Фордзон”, у кожного було по кілька пар добрих коней, нафтовий двигун та молотилка для зерна. Сім'ї в них теж були не малі, адже великі сім'ї — то робочі руки. Брати допомагали багатьом нашим селянам, але особливо коли наставав час сіяти чи збирати хліб. Селяни, і мій батько теж, задалегідь до жнив записувалися до якогось із братів у чергу на обмолот хліба. Робили так. Косили пшеницю, ячмінь, овес і гарбами звозили з поля додому,

скирдували так, щоб між скирдами можна було загнати молотилку, визначали місце для нафтового двигуна, влаштовували його, заздальгідь домовлялися, хто кому допомагає молотити, і в 4—5-й годині ранку починали працювати. Двигун гудів, молотилка працювала, повний двір людей, всі при ділі: хтось відгрібає соломі, хтось на довгих рожнах відносить її в скирду, хтось прибирає полову, хтось затарює зерно, робота нелегка, але ж з усіх боків чути сміх, гумор, пісні, і тільки час від часу гучний голос Крайнього-старшого до свого сина: “Даниле, налий каніфолі!”. То треба було підливати каніфоль на головний пасок до двигуна молотилки, щоб зчеплення було міцним. Один день — і всі скирди хліба були обмолочені, солома прибрана, зерно провітрене в засіках, полова в половнику. Господарю лишалося лише позамітати на току. Ввечері машина переїжджала до іншого двору. Як батько розраховувався, я не знаю, але знаю точно, що селяни завжди працювали дружно, дуже були вдячні за таку допомогу братам Крайнім, і завжди їх згадували тільки добром. Але братів розкуркулили.

Окрім Крайніх, був ще за пару кілометрів від села хутір Мар’єнка. Там жили 17 сімей. Засновано його було в 1911 р. у час Столипінської реформи. Люди селилися на вільних, виділених їм землях, розбудовували подвір’я, насаджували садки, придбавали домашній скарб, худобу, господарство, працювали зранку дотемна. Під час НЕПу придбали також молотилки, нафтодвигуни, три трактори. Так від року до року багатіли. Вже в ті часи люди там працювали колективно, розуміли, що така організація праці дає більше користі кожному. Люди там дуже добре ставилися і до влади і навіть просили заснувати там колгосп. Так ні ж! Їх було ліквідовано! Неймовірно безглуздя! Людей виселили, все забрали, будівлі зруйнували і пограбували, що могли — попалили, садки вирубали, земля заросла бур’янами. Правду казав Гоголь про наші дороги та дурнів!

Багато разів збиралися наші селяни на збори для заснування колгоспу, багато сперечалися, доводили кожен своє, але все ж вирішили: всім вступити до колгоспу і назвати його “Колгосп імені 12-річчя Жовтневої революції”. Вирішили узагальнити лише коней та волів. Корів та іншу худобу не узагальнювати. Центральну садибу колгоспу було влаштовано в будинку старшого з братів Крайніх. Хочеться відзначити, що під час колективізації люди нашої Званівки не мали злості на владу, церква благословила людей на колективний труд, вони ще з більшим завзяттям взяли за роботу і отримали непоганий результат. Вже в 1930—1931 рр. колгоспники виростили непоганий урожай. Зароблене зерно розвозили по дворах машиною. Мої батьки навіть частину його здавали в кооперацію в обмін на промтовари.

Багато було й меду. Жив у селі пасічник Костянтин Дейнега. Він мав від 60 до 90 сімей бджіл. Меду збирав багато. Був у нього найкращий в селі будинок, добрий виїзд: пара вороних коней і тачанка, міцне господарство. Він теж попав під розкуркулення. А його син Іван служив у Червоній Армії і був відзначений нагородою, яка прирівнювалася до ордена Червоної Зірки, за заслуги в поході Антихайнена на фінів, які напали на Карелію в 1929 р. і були розгромлені. Батько телеграмою викликав сина. Син приїхав, пред’явив документи про свою геройську службу і районна влада навіть вибачившись перед ним, батька не стала чіпати. Тоді Костянтин сам попросився вступити до колгоспу пасічником.

Власної худоби у наших селян було багато, а пасти було нікому, бо всі від малого до великого працювали у колгоспі, сільгосппродукції на трудодні одержували багато, життям були задоволені і йти в пастухи ніхто не хотів. Тому мій батько, Андрій Степанович, який працював завгоспом, поїхав наймати пастуха за Сіверський Донець, де були різучі піски,

народ жив бідно, в основному то були виселені по царському указу за різні провини люди. Тому вони згоджувалися на будь-яку роботу, аби заробити на хліб для сім'ї. Було це ранньою весною 1931 р. Донець розлився дуже широко, ще пливла крижана шуга та окремі крижини, але паром уже пустили. Батько запряг в легку лінійку колгоспного, казкової краси, жеребця, щоб заодно трохи розім'явся, бо застоявся за зиму, і повів на паром. Все було добре, поки здорова крига не вдарила з усього маху в паром. Кінь, злякавшись, став дибки, підняв у повітря батька, який тримав вузду, мотнув головою. І за мить батько опинився за бортом парому у льодяній воді. Батька витягли на паром, але на холодному вітрі він дуже простудився і захворів. Лікування не допомогло і 12 січня він помер. Я того часу вже навчався в Артемівському планово-фінансовому технікумі і був на практиці в місті Дружківці. Телеграма надійшла лише через дві доби і я не встиг на похорони батька. Приїхав попрощатися лише з його могилою на сільському цвинтарі, а потім знову поїхав на навчання. Приїжджав до матері лише на літні вакації.

Такі обставини склалися на початок 1932 р. Колгосп багатів, на широкій поймі річки Бахмутки кілька бригад вирощували під поливом городину (в одній з таких бригад працювала моя мама Олександра Степанівна).

Великий урожай овочів колгосп продавав на шахти, в торговельні установи, заводи та інші організації, де була потреба в овочах. Пізніше стали продавати і продукцію з садків. Колгоспники зажили справно, тому скорочували власні господарства. Дуже добре було налагоджено харчування. На центральній садибі працювала їдальня, де кожен міг поїсти за дуже низьку ціну. А в польові бригади обіди привозили в термосах. Все було зручно й дешево. Відпадала потреба вести велике власне господарство.

Колгосп придбав свою електричну станцію, окрему від млину, було влаштовано освітлювання села та колгоспної ферми. Було в колгоспі кілька автомашин "Газиків", які тоді називали "АМО". Це теж дозволяло вирішувати багато тих чи інших проблем.

Навесні 1932 р. у колгоспі посіяли своєчасно хліб, підростала вся рослинність, літо видалося гарним, люди чекали доброго урожаю. Але не дочекалися. Ні грамини хліба на трудодні колгоспники не отримали. Весь хліб за розпорядженням влади було вивезено на хлібоприймальні пункти, навіть не залишивши насіння на наступний рік.

Восени вже почали відчувати голод. Торішні запаси у людей стали поступово зменшуватися, і взимку вже надійшли страшні дні. То було просто жахливо! Вже давно не чути було пісень, сміху, гумору. Пересох трудовий ентузіазм, який був завжди притаманний українському народу. У грудні 1933 р. голод панував скрізь! Люди почали пухнути з голоду, лікарні були переповнені, годувати було нічим, люди вмирили десятками. Перших ще хоронили, але згодом хоронити вже було нікому, і трупи так і лежали в сараї лікарні мерзлі, в одній білизні.

Я в той час вчився вже на другому курсі технікуму. Голодні пайки ми студенти та викладачі відчували і на собі. Восени і взимку 1932—1933 рр. студенти отримували в їдальні раз на день гарячу страву, це був біленький суп та 50 грамів хліба. Я і всі мої однокурсники щиро вдячні нашим викладачам, особливо Івану Михайловичу Бондаренку за те, що вони замість своїх лекцій влаштовували нас на практичні роботи в закриті робочі кооперативи шахт та заводів з твердим картковим забезпеченням. Там ми працювали, одержуючи робочі пайки і платню рахівників. Я з 1 грудня 1932 р. по 15 січня 1933 р. був на практиці у м. Макіївка в ЗРК ім. Томського. Одержував пайок та мав право обідати в їдальні.

З матусинового листа дізнався, що вона, молодший брат Олексій, сестра Віра та наймолодший брат 9-річний Іван дуже голодують і я можу вже не застати їх живими. Тоді я почав сушити сухарі. До 10 січня насушив мішок, зібрав вермішелі, цукру, пряників, трохи олії, набив фанерну валізу, прив'язав до неї сухарі, що насипав у наволочку від солом'яного матрасу, і ввечері 14 січня робочим потягом виїхав з Макіївки. У 12 годині ночі я вже був на станції “Зовний”, що за три кілометри від нашої Званівки. Ніч була морозна та місячна, хоч голки збирай. Треба було мені пройти через села Варварівку та Химівку. Дійшовши до Варварівки, я вже відчував важкість своєї ноші. Зайшов у будинок до своєї далекої родини. Незважаючи на ніч, двері були відчинені, я погукав: “Чи є хто живий?”. З темряви старечий слабенький голосок: “Нема нікого. Всі повмирали. А мене ось Господь не прибирає ніяк”. Я спитав, чи нема у них саночок невеликих. Голос: “Шукай у сінях. Може, найдеш”. На радість я дійсно знайшов дерев'яні санчата, влаштував свою поклажу і швиденькою ходою поїхав додому, подалі від страшної хатини, в якій вже збирала свій урожай голодна смерть.

По дорозі через Химівку мені зовсім ніхто не зустрівся, навіть ніяких не було чути звуків. Тиша, як у домовині! Не гавкають собаки, жодного вогника нема на все село! Нарешті я дійшов додому, постукав у рідне віконце. Мама ввімкнула світло і крізь сльози спитала: “Михайлику, це ти? Ти прийшов, і ти живий?” Я не міг натішитися, цілуючи очі найріднішої людини на світі!

Прокинулися брати і сестра, мовчазно і сторожко дивляться на мене, дивуючись тому, що зі мною нічого не сталося. З виду я був не то, щоб справний, але й не такий замучений, як вони. На них дивитися було страшно! Хоча ще не попухли, але схуднули до кісточок! І головне — їх очі, в яких можна було прочитати велику безнадійність і тільки чекання того часу, коли і їх морожені тільця, як вони щоденно бачили у вікні, відвезуть на сільський цвинтар. Ми всі дружно... заревіли. Від радощів, що побачились, від горя, що не знаємо виходу з такого становища. Мама сказала, що у них у льосі лишилось лише два кормових буряки. У брата Афанасія є ще буряки, але він живе за 12 кілометрів, а сили дійти туди у мами вже не було, вона боялась, що по дорозі може впасти і замерзнути, лишивши дітей самих.

Все, що я привіз, мама ретельно розділила на найменші порції кожному на день. Я спитав її, чому насамперед вона поцікавилася, чи я живий? І вона розповіла, що в селі Химівка, через яке я йшов, є ДОПР (Дім примусових робіт) Артемівської тюрми. Там у колишній барській садибі утримували під охороною заарештованих, які обробляли землю. Коли настав голод, охорона розбіглася і в'язні лишилися один на один зі своєю долею. Спочатку грабували на дорогах, а потім почали ще не попухлих з голоду людей викрадати, вбивати і їсти. Потім тільки я зрозумів, чому так тихо було в тій Химівці, і як мені пощастило все-таки нею пройти.

Наступні дні в селі були для мене гірше будь-яких катувань! Я вперше побачив, як з лікарні, що колись була казковим раєм, а тепер стала мертвим покоєм, вивозили на цвинтар морожені трупи, як-небудь накидані на гарбу, деякі в спідній білизні, а деякі навіть просто голі. І таке було кожного дня! Комок підступає до горла, коли згадую про це навіть через 70 років! А тоді!... У селі на вулицях стояла мертва тиша. Інколи проходив голодний старий чоловік, бабуса або діти, просячи милостиню. Старим не подавали. Давали по сухарику дітям.

Найбільше горя викликала поява колишнього першого парубка нашого села, красеня й весельчака Григорія Любченка. Впізнати його було важко, він зайшов худий, блідий, зарісши бородою, з довгим на плечах нечесаним волоссям, привітався зі мною. Я спитав: “Як справи?” “Справи голодні, — відповів Гриша, — пережив смерть всієї рідні, але я може й виживу до весни. Чув, що Сталін прислав на Україну Кагановича, який вигріб чисто все

зерно у людей та відправив у Німеччину міняти на якісь там машини”. Він пішов, а я заривав від болю в душі, від горя, яке вчинили наші керівники простому народу-трудівнику, від розпуки і безвихіддя. І почав думати, думати, думати, що робити?

Пройшов тиждень, як я був вдома з рідними, але радості це не приносило. Тільки додавалося печалі від постійного відчуття голоду та безсилля чим-небудь запобігти горю родини. Але все гостріше я розумів, що треба щось робити, інакше доля рідні була ясна як день — загальна яма-могила на кладовищі.

Ще в Артемівську я якось заходив до крамниці з дивовижною назвою “Торгсін”. У нашій учнівській програмі з організації і техніки торгівлі такого ми не проходили. Та потім я дізнався, що то була крамниця “торгівлі з іноземцями” і там все продавали за золото.

Так, роздумуючи, я згадав, що, помираючи в 1931 р., бабуся Христина залишила мені два золоті царські червінці. Дуже зрадив! Зажеврив вогник надії! Я спитав маму про ті червінці. Вона сказала, що з одного зробила собі 5 коронок на зуби, а один замотала в коленкорову ганчірку і сховала в щілині під черепицею. Потім замазала глиною всі щілинки, щоб вітер не задував, а тепер не може згадати, де та щілина. Весь день я ламав серед зими глиняні шви на горищі, а все ж знайшов! Скільки було радості, адже то була надія на врятування рідних від голодної смерті! Я зліз з горища, підійшов до мами і розгорнув долоню. Але замість радості — мама заплакала. Вона злякалася за мене, адже в цей час пред’явити золоту монету було небезпечно. “Тебе заарештують, подумають, що у нас багато золота, прийдуть до нас шукати гроші!”... Скільки я не переконував маму, плакати вона не переставала. Тоді я взяв молоток і згорнув той червінець у трубочку, хоча все одно відразу було зрозуміло, що то є десятка. Мама плакати перестала, заспокоїлась.

З тим скарбом і поїхав я до Артемівська, зупинився у двоюрідної сестри Віри Василівни Гордієнко. Розповів їй про стан справ у селі, вона запропонувала мені свою допомогу. На другий день пішли ми в той “Торгсін”, відстояли чергу, я підійшов до віконця. Серце мало не вистрибувало з грудей, так хвилювався. Але там спокійно взяли мою трубочку, поклали на терези і сказали: “9 карбованців, 72 копійки. А якби був нормальний червонець-дали б десятку”. Я загубив 5 кілограмів вермишелі. Дали нам тоді 50 кг муки, 3 кг вермишелі, ще чогось, вже не пам’ятаю.

Наступного дня я взяв з собою пуд муки, всі продукти і поїхав додому. Неможливо передати радість мами, братів, сестри, коли вони відчували надію на врятування від голодної смерті! Потім мама з братом перевезла додому останню муку. Так було врятовано від голоду мою рідню.

Я поїхав навчатися далі. Був на практиці в місті Костянтинівці, а в травні 1933 р. був у колгоспі села Зайцево Артемівського району, де розібрав, підшив та зробив повну бухгалтерську розноску документів по книгах. У колгоспі від голоду був великий падіж худоби, хліб випікали з трави магари, дрібні зерна якої не перетравлюються шлунком людини і спричиняють смерть. Поки я там був протягом трьох тижнів, бачив, як щоденно хоронили людей, які померли від голоду і виснаження.

Я знаю з розповідей селян, яких неймовірно тяжких зусиль коштувало посіяти навесні поля, але все було посіяно своєчасно. Дуже в цьому допомогли запаси меду, що додавав сили людям, які працювали на посівній. З нашого села лишилось мало людей. Я не можу навести точних цифр, але пам’ятаю, що коли приїхав на літні вакації, дуже рідко можна було побачити когось із знайомих. Взагалі людей у селі лишилось мало, і ті були якісь худі, виснажені, повільно рухались, як примари. Деякі з тих, що пережили голод, були

заклопотані собою, весь час жили в чеканні, що таке повториться знову і знову. Жах голоду не пройшов. Люди жили переважно на траві та городині, про хліб намагалися не згадувати. І вже нічого казати про сміх, веселощі та жарти.

Як можна було завдати людям такого горя? Як можна так ставитися владі до своїх людей! Я не можу знайти слів, щоб виразити, чого заслуговують такі керівники! А вони ж лишилися без покарання! Їх не мучить совість, їм байдуже за безвинно загублені мільйони братів-українців. Це вони, керівники вищих ешелонів влади, штучно вчинили такий злочин, і ми, ті, хто лишився живими, проклинаємо їх і будемо проклинати поки живі.

С.І. Дровозюк

Вінницький торгово-економічний інститут

РУЙНУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1932—1933 рр.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

© Дровозюк С.І., 2003

Проаналізовано висвітлення в сучасній літературі впливу голоду 1932—1933 рр. на духовність українського народу, визначаються перспективи дослідження цієї проблеми.

Однією з фундаментальних проблем сучасної історичної науки є процеси, що відбуваються у духовній сфері суспільства на різних етапах його розвитку. Відмовившись від примітивної конструкції “базис-надбудова”, історики вказують на необхідність вироблення засобів пізнання ірраціональної сфери, пов’язують перспективи дослідження історії України з вивченням конкретних явищ побутового, психологічного, релігійно-етичного порядку [26; 4, 23—24]. Визначаючи свої пріоритети у руслі антропологічно орієнтованої соціальної історії, що становить один з провідних напрямів західної історіографії, українська історична думка водночас утверджує себе через осмислення антропологізму як генетичної риси української історіографії [17; 5]. Отже, проблема духовного життя українського народу у її конкретно-історичному вимірі набуває особливої актуальності як з погляду провідних тенденцій світової історичної думки, так і з погляду об’єктивних потреб української історичної науки.

Особливе місце в історії України займають 20—30-ті роки ХХ ст., позначені катастрофічними змінами в духовній сфері українського народу. Зокрема, небачене руйнування моральних засад життя українського народу спричинив голод 1932—1933 рр. Історики слушно зазначають, що у зв’язку із змінами у свідомості, що сталися у 20—30-х роках, дослідження цього періоду набуває основоположного значення при вивченні новітнього періоду історії України [11; 85].

Отже, питання, що розглядається нами у статті, безпосередньо пов’язане з проблемою духовного життя українського народу. Визначення духовних аспектів голоду як важливого питання сучасної історичної науки обґрунтовується кількома обставинами. Насамперед слід наголосити, що більшовицький режим відкрито проголосив одним з найголовніших своїх